

Başvuru: 19.05.19

Kabul: 20.06.19

Atıf: İmamoğlugil, Halil. "Prof. Dr. Necati Öner'e Göre Klasik Mantıkta Kavram ve Önerme". *Temâşâ Felsefe Dergisi* 11(2019): 10-30.

Prof. Dr. Necati Öner'e Göre Klasik Mantıkta Kavram ve Önerme

Halil İmamođlugil¹

ORCID: 0000-0002-3493-9900

Öz

Prof. Dr. Necati Öner (1927-2019), bütün hayatını felsefe ve mantık araştırmalarına ve bu disiplinlerin öğrenimine adanmış, mantık alanı ile ilgili üzerinde durulması gereken önemli eserler ortaya koymuştur. Doktora ve doçentlik çalışmasını mantık üzerine yapan Öner, mantığın çeşitli meseleleri, yakın dönem Türk mantık tarihi ve mantık felsefesi ile ilgili muhtelif araştırma ve makaleler neşretmiştir. Öner, esasını Aristo mantığının teşkil ettiği, Fârâbî ve İbn Sînâ geleneğine uygun olarak yazılmış mantık kitaplarının konuları ele alış ve işleyiş tarzlarını esas almış, öte yandan Klasik Batı mantıkçılarının düşüncelerini de karşılaştırmalı bir şekilde anlatmaya çalışmıştır. Öner, kavram ve önerme konusunu ele alırken, hem araştırma kaygısını hem de pedagojik gayeleri ön planda tutmuştur. Konuyu ele alırken teferruatta kaybolmamış, gayet sade bir dille açıklamıştır. Eserlerinde tekrarlar olmakla birlikte, mantık kitaplarında sıkça rastlanmayan hususları da işlemiştir. Cumhuriyet dönemi felsefe ve mantık eğitiminde önemli izleri mevcut olan Öner, bu dönemde, felsefi düşüncenin ve kültürün akademik seviyede gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.

Anahtar Kavramlar: Necati Öner, Mantık, Kavram, Kavram çeşitleri, Önerme, Önerme Çeşitleri

According to Prof. Necati Öner, Concept and Proposition in Classical Logic

Abstract

Prof. Necati Öner (1927-2019) devoted his life to both the research and education of philosophy and logic. He had important works on the area of logic. His doctorate and associate professorship studies were on logic. Öner has numerous works on the various problems of logic, recent period history of Turkish logic and philosophy of logic. Öner predicated his works on the method of handling and treating subjects of the books that were written as suitable to the tradition of al-Farabi and Avicenna constituting upon the Aristotelian logic. He, moreover, tried to explain the thoughts of Western logicians comparatively. Öner had concerns about research and he had pedagogical aims in his works on logic. He used unsophisticated and plain language while handling the subjects of logic. In his works, there are similarities with the other books on logic; however, he discussed on the rare topics, as well. Öner, who has significant effect on the education of philosophy and logic in the Republic period, contributed greatly on the development of philosophical thought and culture academically.

Keywords: Necati Öner, Logic, Concept, Types of Concepts, Premise, Types of Premises

¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, himamoglugil@ybu.edu.tr

Giriş

Prof. Dr. Necati Öner (1927-2019), yükseköğrenime başladığı 1948 yılından itibaren bütün hayatını felsefe ve mantık araştırmalarına ve bu disiplinlerin öğrenimine adanmıştır. 20. yüzyılda Türkiye'deki mantık çalışmalarının temel direklerinden birini inşa etmiş, mantık alanı ile ilgili üzerinde durulması ve incelenmesi gereken önemli eserler ortaya koymuştur.

02.01.2019 hayatını kaybeden Necati Öner, memleketimizde son dönemde yetişen en önemli mantıkçılardan biriydi. O, doktora ve doçentlik çalışmasını mantık üzerine yapmıştır. Ayrıca mantığın çeşitli meseleleri, yakın dönem Türk mantık tarihi ve mantık felsefesi ile ilgili muhtelif araştırma ve makaleler neşretmiştir.

Necati Öner'in mantık anlayışının bir bütün olarak ele alınması gerektiğini düşünüyoruz. Ancak daha önce Necati Öner'in *Mantık Bilimine Katkıları* başlıklı Yüksek Lisans çalışması yapılmış ve bu çalışmada, Öner'in; mantık, mantığın kaynağı, zihniyet, kategori, kavram, akıl ilkeleri gibi konular üzerindeki fikirleri dikkate alınarak Türkiye'deki mantık çalışmalarına katkısı araştırılmıştır. Daha önceki iki ayrı çalışmamızın birinde Öner'in Mantığın tarihî seyri hakkındaki görüşlerini ve tespitlerini, diğerinde ise Öner'in akıl yürütme anlayışını ele almıştık. Bu nedenle, bu çalışmalardan farklı olarak, Öner'in *Klasik Mantık ve Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık* adlı eserleri ile birlikte *Felsefe Yolunda Düşünceler* adlı eserinde yer alan mantık alanı ile ilgili makaleler çerçevesinde klasik mantıkta kavram ve önerme ile ilgili görüşlerini değerlendirmeye çalışacağız.

Öner, Türkiye'de mantık konularını iyi tespit edebilen, iyi bilen, açık ve anlaşılır şekilde ortaya koyabilen kimsedir. Mantık alanında kaleme aldığı eserlerde, hem araştırma kaygısını hem de pedagojik gayeleri ön planda tutmuştur. Mantık konularını ele alırken teferruatta kaybolmamış, konuyu gayet sade bir dille ve rahat bir şekilde okuyucuya sunmuştur. Tekrarlar olmakla birlikte konuyla ilgili kuralları sıralamış, klasik mantık kitaplarında sıkça rastlanmayan hususları da işlemiştir.

İyi bir mantıkçı olması hasebiyle, felsefe problemlerini kavrayış ve ele alış tarzı da tutarlı ve güçlüdür. Cumhuriyet dönemi felsefe ve mantık eğitiminde önemli izleri mevcuttur. Bu dönemde, felsefi düşüncenin ve kültürün akademik seviyede gelişmesine büyük katkıları olmuştur.

19. Asırda yetişmiş tanınmış bir devlet ve bilim adamı olan Ahmet Cevdet (Paşa) (1822-1895)'nin kaleme aldığı *Mi'yâr-ı Sedat* adlı eserini² Öner, geleneksel tarzda yazılmış Türkçe mantık kitaplarının en mükemmelisi olarak kabul eder.³ Kanaatimizce bu eserin muadili/eşdeğeri, Necati Öner'in kendisinin Latin harfleri ile Türkçe olarak yazmış olduğu *Klasik Mantık* (1970) adlı kitabıdır. Bir bakıma sahasında tek olan ve senelerden beri ilgili bütün bölümlerde ders kitabı olarak okutulan bu kitaba atıfta bulunmayan Türkçe olarak yazılmış *Klasik Mantık* kitabına rastlamak nerdeyse mümkün değildir.

² Geniş bilgi için bkz. Necati Öner, "Mantıkçı Baba-Oğul Ahmet Cevdet, Ali Sedat", *Felsefe Yolunda Düşünceler* içinde, haz. Necati Öner (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 130-160.

³ Necati Öner, *Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık* (Ankara: AÜİF Yayınları, 1967), 47. (Bu eser daha sonra geçtiği yerlerde İlim ve Mantık olarak zikredilecektir); Necati Öner, "Türkiye'de Mantık Çalışmaları", *Felsefe Yolunda Düşünceler* içinde, haz. Necati Öner (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 138-139.

Öner, esasını Aristo mantığının teşkil ettiği, Fârâbî ve İbn Sînâ geleneğine uygun olarak yazılmış mantık kitaplarının konuları ele alış ve işleyiş tarzlarını esas almıştır. Öte yandan, Batı klasik mantıkçılarının düşüncelerini de ele alarak, mantık konularını karşılaştırmalı bir şekilde anlatmaya çalışmıştır.

Mantık konularını işlerken çok sayıda eseri incelemekle birlikte, mantık konularını en derli toplu bir şekilde açıklayan Ahmet Cevdet Paşa'nın *Mi'yâr-ı Sedat* adlı eserini⁴ esas olarak göz önünde bulundurmuş, diğer kitaplarda görülen küçük farkları da yeri gelince göstermiştir.⁵ İslam mantıkçılarının konuyla ilgili açıklamalarını ifade ederken, mütekaddimin (ilk dönem mantıkçıları) ile müteahhirin (son dönem mantıkçıları)⁶ arasındaki benzer ve farklı görüşleri de aktarmıştır.

Mantık terimlerinin, dil kurallarına uygun olarak Türkçeleştirilmesi taraftarı olan Öner, dilin bu yolla kuvvetlenip gelişeceğine, o dili konuşup yazanlarda, sağlam kavram kuruluşunun sağlanacağına ve sonuç olarak düşünme zenginliğine erişileceğine inanmaktadır. Ona göre, Türkçeleştirmede keyfilikten, aşırı davranışlardan uzak durulmalıdır. Türkçeleştirme, bilimsel zihniyet içinde, sabırla yürütülmelidir. Bu nedenle O, eserlerinde, mümkün olduğu ölçüde Türkçe terim kullanmaya çalışmış; her terimin Türkçeleriyle birlikte Arapça ve Fransızca karşılıklarını da yazmıştır.⁷ Henüz karşılığını bulamadığı için kullanmaya mecbur kaldığı yabancı terimlerin yanına parantez içinde Osmanlı Türkçesindeki kullanımını veya Fransızcasını yazmıştır. Bu terimleri kullanım sebebi bunların Türkçelerinin henüz bulunmamış olmasından kaynaklanmaktadır.⁸

1. Necati Öner'e Göre Klasik Mantıkta Kavram

Öner, mantığı temellendirme gayesi ile kavram incelemesi yapar. Ona göre klasik mantık bir kavram mantığıdır ve çatının kurulabilmesi için temelin tespit edilmesi gerekir.⁹

Kavram, bir türdeki bireysel özellikleri ayırıp ortak tarafları almakla elde edilir. Zihin, idrakleri bir kavram içinde değerlendirerek ona anlam kazandırır. İşte bu "anlam kazanma", Öner'e göre bilgi sahibi olmadır. Bu sebeple O, "Bilgi kavramlar yığınıdır." der. Fakat bu gelişigüzel bir kavram yığını değildir. Zihin kavramlar arasında bağlar kurarak hükümlere ulaşır. Hükümler arasında da çeşitli ilişkiler kurarak yaptığı çıkarımlarla kavramları bir düzene koyar. Böylece bilgi, kavramlar yığını olmaktan kurtulup bir düzene girer. Kavramlar, kelimelerle ifade edildiği için bilgi de aktarılma imkânına kavuşur. Düşünme de kavramlarla olduğu için kelimeler düşünceye yol da gösterir.¹⁰

Öner, kavram ve bilgi ilişkisi ile ilgili olarak, "Bir şeyin kavramı o şeyin bilgisidir. İnsan kavramlar arasında bağ kurar; onların daha belirginleşmesini sağlar. Bilgi aktarılması da kavramlar arasında bağ kur-

⁴ Öner, *İlim ve Mantık*, 47; Öner, "Mantık Çalışmaları", 138-139.

⁵ Öner, *İlim ve Mantık*, 35.

⁶ Öner, Sadettin Taftazânî'den önce gelenleri mütekaddimin, sonra gelenleri ise müteahhirin olarak kabul etmektedir. Necati Öner, *Klasik Mantık* (Ankara: AÜİF Yayınları, 1991), 81, dp. 95; Necati Öner, "Klasik Mantıkta Modalite", *Felsefe Yolunda Düşünceler* içinde, haz. Necati Öner (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 173, dp. 25.

⁷ Öner, *Klasik Mantık*, v11.

⁸ Necati Öner, "Mantık Ders Kitabının Eleştirilerine Cevap", *Görüşler* içinde, haz. Necati Öner (Ankara: Beyaz Kule Yayınları, 2009), 192-193.

⁹ Öner, *İlim ve Mantık*, 18-19.

¹⁰ Necati Öner, *Bilginin Serüveni* (Ankara: Vadi Yayınları, 2005), 11-12.

arak yapılır. Tek terimle kavram aktarması olmaz. Tek terimle ancak muhatabın zihninde, o terimin manası biliniyorsa, var olan tasavvur canlandırılır, yeni bir şey kazandırılmaz. Bilgi aktarması ancak hükümle olur.”¹¹ der. Burada bilgi felsefesinin bir problemine işaret eden Öner şu soruyu sorar: Kavram, “var olan hakkında verilen hükümler yığını”, hüküm de “kavramlar arasında bağ kurmak” olduğuna ve kavramlar da hükümlerden teşekkül ettiğine göre hangisi hangisinden çıkmaktadır?¹²

Her kavram Öner'e göre bir var olana tekabül eder. Dolayısıyla, “Bir şeyin, bir objenin, bir var olanın zihindeki tasavvuru” olarak tarif ettiği kavramı maddî veya manevî var olana delalet eden şekilde ikiye ayırır¹³ ki bu ona özgü bir ayırımdır. Maddî olan zaman ve mekân içinde yer kaplayan, bu sebeple de duyu organları ile algılanabildir. Manevî olan maddî olmayandır. Duyu organları ile algılanamayandır. Kavram var olana delalet eder ve kelime, rakam gibi sembollerle ifade edilir; bunlara da terim denir. Böylece terimler kavramlara, kavramlar var olanlara delâlet eder.¹⁴

Bilinçli her eylem/fiil bilgiye dayanır. Bilgi, var olan hakkında hüküm vermektir. Var olan ise hakkında hüküm verilebilendir.¹⁵ Öner, bununla maddî ve manevî her şeyi anlar. Dolayısıyla var olan, bilgi konusu olabilir.

Var olan Öner'e göre iki türlüdür: Birisi yaratan varlık, diğeri yaratılan varlık. Yaratan varlık yani Allah, tekdir, ezelden beri var olup yok olmayandır. Yaratılan varlık çoktur. Dolayısıyla yaratılan varlıklar demek doğru olur. Bunlar sonradan olmadır ve sonunda da yok olurlar. Var olan kavramının yaratan varlık ve yaratılan varlık şeklinde bu ayırım da Öner'e özgüdür. O, yaratmadan, bir nesneyi örneksiz ve asılsız var kılmayı anlar. Yaratılan varlıklar ya Allah tarafından var kılınmış veya insan tarafından ortaya konulmuşlardır. Allah tarafından yaratılanlar (insan, at, göl gibi) yoktan var kılınmıştır. İnsan tarafından var kılınanlar (bina, makine, alet, edevat gibi) ise vardan var edilmişlerdir.¹⁶

Öner, yaratılan varlık kavramına açıklık getirmek için nelik (mahiyet) ve gerçeklikten bahseder. Bir kavramın zihindeki tasavvuru onun neliği (mahiyeti), buna tekabül eden zihin dışındaki fertler ise onun gerçekliğidir. Her kavram bir var olana tekabül ettiği için, her var olanın neliği vardır ama her var olanın gerçekliği yoktur. İnsan ve ejderha kavramlarının zihindeki tasavvurları onların neliğidir. İnsan kavramının zihin dışındaki fertleri onun gerçekliği iken ejderha kavramına zihin dışında delalet eden bir fert yoktur.¹⁷

Yaratılan varlıkları; asıl varlıklar ve hayali varlık diye ikiye ayırır¹⁸ Öner, bunları; zihin dışında gerçekliği bulunup (asıl) bulunmama (hayali) durumuna göre açıklar. Asıl varlıklar; zihin dışında gerçekliği bulunan bir var olana delâlet eden, yani hem neliği hem gerçekliği olan varlıklardır. Zaman ve mekân içinde yer alırlar.

¹¹ Necati Öner, “Kavram”, *Felsefe Yolunda Düşünceler* içinde, haz. Necati Öner (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 93.

¹² Öner, *Bilginin Serüveni*, 10-13. Ayrıca bkz. S. Hayri Bolay, “Necati Öner'in Başlıca Fikirleri”, *Görüşler* içinde, haz. Necati Öner (Ankara: Beyaz Kule Yayınları, 2009), 37.

¹³ Öner, “Kavram”, 91; Öner, *Bilginin Serüveni*, 9, 11.

¹⁴ Öner, “Kavram”, 91; Öner, *Bilginin Serüveni*, 9, 11.

¹⁵ Necati Öner, “İnsanda Öz ve Varoluş”, *Felsefe Yolunda Düşünceler* içinde, haz. Necati Öner (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 50; Öner, *Bilginin Serüveni*, 9.

¹⁶ Öner, “Öz ve Varoluş”, 50.

¹⁷ Öner, “Öz ve Varoluş”, 50-51.

¹⁸ Öner, “Öz ve Varoluş”, 51; Öner, “Kavram”, 92; Öner, *Bilginin Serüveni*, 9.

Hayalî varlıklar; zihin dışında gerçekliği bulunmayan bir var olana delâlet eden, yani neliği olup da gerçekliği olmayan varlıklardır. Zaman ve mekân içinde bulunmazlar. İnsan zihninin eseri olup, gerçek var olanlara kıyasla tasarlanıp ortaya konmuş şeylerdir. Mitoloji-masal-roman kahramanları gibi.¹⁹ Öner'e göre her kavram bir var olana tekabül ettiği için, asıl varlıklar gerçek kavramlara, hayali veya sanal varlıklar ise gerçek olmayan kavramlara karşılık gelmektedir.²⁰

Her dilde aynı kavram için farklı kelimeler bulunur. Kullanılan bir kelimenin, zihindeki bir tasavvura delâlet ettiği bilirse, o kelime bir anlam taşır. Bilinmeyen dildeki kelimeler kişiler için anlamsızdır.²¹

Kavram, işaretlerin "delâlet" ettiği manadır. Bir işaretin çeşitli delâletleri vardır. Hangi "delâletin" mantığı ilgilendirdiğini bilmek için "delâletin ne olduğunun ve çeşitlerinin tespit edilmesi gerekir.²² Öner, bu münasebet ile "delâlet" bahsine yer verir. Delâlet açıklamasından sonra kavramların özelliklerine geçer. Bir tür tasavvur olarak "hayal" ile "kavram" arasındaki farka²³ değinir: Hayal daima özeldir, bir objenin, bir var olanın, bir halin tasavvurudur. O hali canlandırmak, göz önüne getirmektir. Hayalde niteliğin rolü büyüktür. Kavram ise geneldir. Kavram temsil ettiği var olanın özelliklerini taşır ve bir var olanın bütün hallerini içine alır. Objenin şu veya bu niteliğini taşımaz. Canlandırılmaz, göz önüne getirilemez. At hayali, rengi, şekli ve duruşu ile belli bir atın onu görür gibi zihinde canlandırılmasıdır. At kavramı ise bütün atları içine alır. Canlandırılmaz, somutlaştırılmaz. Var olanı tanımada, iradi eylemleri yönetmede esas olan kavramdır. Terimler, aracı sembollerdir. Kelimelerle değil, kavramlarla düşünülür. Düşünceler başkalarına kelimelerle aktarılır.²⁴

Öner, diğer mantık kitaplarında rastlanmayan bir ayırım yaparak, var olanın bütününe delâlet eden kavramlara birincisel (insan gibi), var olanın bir haline delâlet eden kavramlara da ikincisel (hürriyet gibi) kavramlar²⁵ der. Öner'e göre birincisel kavramlar Aristo'nun cevher kategorisine tekabül ederken, ikincisel kavramlar yüklem olabilen diğer dokuz kategori içine girer. İkincisel kavramları Öner iki gruba ayırır: Bir kısmı; eğrilik, ağırlık, kırılma vs. gibi bütün var olanların halleridir. Bir kısmı da hürriyet, adalet, fazilet gibi yalnız bilinç sahibi olan var olanlar için bahis konusudur. Ona göre, ikincisel kavramlar birincisel kavramlara göre anlam kazandığı için bunlara görelî kavramlar da denilir.²⁶

Kavramda değişen ve değişmeyen hususları Öner, kavramın açıklığı ve seçikliği ile açıklar: Bir kavramın açıklığı olan içeriği sürekli değişir. Aslında kavram bir var olan hakkında verilen hükümler yığındır. Bu bakımdan kavram, deyim yerindeyse, var olanın kütüğüdür. Bu kütük kapanmayan bir kütüktür. Var olan tanındıkça, ona nüfuz edildikçe, kütüğe kaydedilen hükümler çoğalır. Önceden verilen hükümler değişebilir de. İnsan bilgisinin değişim gelişmesi bu anlamdadır. Var olanın bizdeki kütüğü sürekli değişmektedir.

¹⁹ Öner, "Öz ve Varoluş", 51; Öner, "Kavram", 92; Öner, *Bilginin Serüveni*, 9.

²⁰ Öner, "Öz ve Varoluş", 51; Öner, "Kavram", 92; Öner, *Bilginin Serüveni*, 12.

²¹ Öner, "Kavram", 91.

²² Delâlet için bkz. Öner, *İlim ve Mantık*, 19; Öner, *Klasik Mantık*, 16-17.

²³ Öner, *Klasik Mantık*, 19; Öner, "Kavram", 91, 92; Öner, *Bilginin Serüveni*, 11.

²⁴ Öner, "Kavram", 91.

²⁵ Öner, "Kavram", 92; Öner, *Bilginin Serüveni*, 12.

²⁶ Öner, "Kavram", 92; Öner, *Bilginin Serüveni*, 12.

Sürekli değişmeye rağmen kavramda değişmeyen bir husus da bulunmaktadır. Bu da seçikliklerdir. Eğer böyle olmasaydı insanlar arasında iletişim mümkün olmazdı.²⁷

Öner, kavramda değişmeyi anlamak için onun iki özelliğine dikkat etmek gerektiğini söyler. Birisi kavramın seçikliği diğeri kavramın açıklığıdır. Kavramın seçikliği bir var olanı diğer var olandan ayıran niteliğidir. Bu nitelik çerçeve olarak o var olanın ifadesidir. İnsanı at'tan, nehir'i dağ'dan ayıran o kavramın seçiklikleridir. Açıklık ise kavramın içeriğidir. Kavramda değişmeyen onun seçikliği, değişen ise açıklığıdır. Bir kavramın seçikliği her zaman herkeste aynıdır. Açıklığı ise hem fertlere hem de zamana göre değişir.²⁸ O, bu konuda şu soruyu sorar: "Kavramın içeriğinin değişmesi var olana mı yoksa onu elde eden insana mı tâbidir?" Eğer var olan hep aynı kalıyorsa kavramın içeriğinin değişmesinde var olanın rolü olmaz. Eğer var olan değişiyorsa ona paralel olarak kavramın da değişmesi tabiidir.²⁹

Öner, ilkçağdan beri felsefenin en eski tartışma konusu olan, var olanın değişip değişmediği tartışmalarına girmeksizin, kavramın içeriğinin değişmesinde insanın rolü üzerinde durur. İnsanın bilme gücü ve bilmeye yönelik tarzı aynı olmadığı için, kavram içeriğinin değişmesinin asıl sebebi, var olanın bilgisini elde eden insanın tabiatında aranmalıdır. Kültür, kişisel eğilim ve menfaatler farklı yaklaşımlarda rol oynar. İnsanın var olanı kavramada bir makinenin kaydettiği türden objektif bir tespit yapması güçtür. İnsan mutlak bilme gücüne sahip değildir. Zira insan var olanın bilgisine bir zaman süreci içerisinde erişir. Mesela bilimlerdeki gelişme böyledir. Her araştırma yeni şeyler ortaya koyar ve zaman içinde var olana biraz daha nüfuz edilir. İnsanların bir konuda aynı kelimeleri ve aynı mantığı kullandıkları halde çok kez anlaşamamaları, kavram içeriklerinin değişkenliğinden ve aynı olmamasından kaynaklanmaktadır.³⁰

Kavramın açıklığının bireylere göre farklı olmasının sebeplerini Öner, zihniyet farklılıklarının temelinde bulunan "alış gücü" ile açıklar ki bu, "bilgi edinirken bilgi edinene düşen pay"dır. Alış gücü doğuştandır, sonradan kazanılmaz. Bireyde potansiyel olarak bulunur. Bu gücün fertte aktif hale gelmesi dereceli olabilir. Bireylerde bir kavramın açıklığının farklı ve değişik olması, kişilerin alış güçlerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır.³¹ İnsan eksik bir varlık olduğu için mutlak bir bilgiye erişemez. Var olana tedricen nüfuz eder. İnsan bilgisi sürekli değişme ve gelişme içerisinde. Bu da kavramların açıklığının değişmesi demektir.³²

Öner'in, diğer mantık kitaplarında rastlanmayan bir açıklaması da aşkın varlık kavramları ile matematiksel kavramlar hakkındadır. Manevî varlıklara (Allah, Melek vs.) delâlet eden aşkın varlık kavramları zaman ve mekân içinde olmadıklarından soyutturlar, zihin dışında gerçeklikleri oldukları için de gerçek kavramlardır. Matematiksel kavramlar (üçgen, kare, küp, silindir vs.) ise maddî varlıkların ilişkilerinin zihinsel formlarını ifade ettikleri için gerçekler, kâğıt üzerinde veya yazı tahtasında somutlaştırılabildikleri için de somut kavramlardır.

²⁷ Öner, "Kavram", 93-94, 97; Öner, *Bilginin Serüveni*, 13.

²⁸ Öner, "Kavram", 94, 97; Öner, *Bilginin Serüveni*, 13.

²⁹ Öner, "Kavram", 94.

³⁰ Öner, "Kavram", 94-95.

³¹ Öner, "Kavram", 95; Öner, *Bilginin Serüveni*, 13-14.

³² Öner, "Kavram", 96; Öner, *Bilginin Serüveni*, 14.

Aşkın varlık kavramları ile diğer kavramlar arasındaki fark Öner'e göre, bunların elde edilmiş yollarından gelir. Aşkın varlık kavramları dışındakiler, insan zihninin eseridir ve tecrübe ile elde edilir. Aşkın varlık kavramları ise tecrübe dışı varlıklara delalet ettiği için insan zihninin kendi gücü ile elde edilemez. İnsanın tecrübe alanının dışındaki aşkın âlemlerle ilgili bilgisi ancak, aşkın bir varlık tarafından kazandırılabilir. Bu vahiy yoludur, iman konusudur, din alanına girer.³³ İnancın konusu, insanın inancı gereği var olduğunu kabul ettikleridir.

Aşkın âlemlerle ilgili olarak insan zihninin meydana getirdiği kavramların gerçeklikleri yoktur, hayal mahsulüdürler. Bunlar insanın, tecrübe dünyasından elde ettiklerine benzeterek, aşkına açılma arzusu ve ihtiyacını gidermek için yaptığı ve aşkınlık ifade ettiği kavramlardır. Mitolojideki aşkın âlemlerle ilgili kavramlar bu türdendir.³⁴

1.1. Kavram Çeşitleri

Kavramları tek tek ele alınma durumuna ve birbirleri ile ilişkisine göre ikiye ayıran Öner, bunların özelliklerini örneklerle açıklar.

1.1.1. Tek Tek Ele Alınma Durumuna Göre

Bir sınıfın tümüne delâlet eden kavram tümel (genel), bir kısmına delâlet eden kavram tikel, bir ferdine veya tek bir var olana delâlet eden kavram ise tekil (özel) kavramdır.³⁵

Maddî var olanlara (nesnelere) delâlet eden kavramlar somut, manevî var olanlara delâlet eden veya bir oluş tarzını ifade eden kavramlar ise soyut kavramlardır.³⁶

Öner, bir gruba delalet eden kavramları ikiye ayırır. Bunlar ordu, sendika kavramları gibi grupta gerçekleşiyorsa kolektif, asker işçi kavramları gibi fertte gerçekleşiyor ise distribütif kavramlardır.³⁷

Her kavramın bir müspet bir de menfi anlamı vardır ve bu bütün varlığı kapsar. Müspet ve menfi kavram çifti birbirinin çelişigidir. İnsan ve insan olmayanın toplamı bütün varlıklara eşittir.³⁸

1.1.2. Birbiri ile İlişkilerine Göre

Bir kavram başka bir kavrama yüklendiğinde, yüklenen kavram, o şeyin özüne dâhil ise özsel, eğer özüne dâhil değil ise ilintisel olur. Yüklenilenin varlığı yüklenene bağlı ise, yüklenen kavram özsel, yüklenilenin varlığı yüklenene bağlı değil ise yani yüklenen kavram ortadan kaldırılınca yüklenilen ortadan kalk-

³³ Öner, "Kavram", 92-93.

³⁴ Öner, "Kavram", 93.

³⁵ Öner, İlim ve Mantık, 19; Öner, *Klasik Mantık*, 18; Öner, "Kavram", 92; Öner, *Bilginin Serüveni*, 12.

³⁶ Öner, *Klasik Mantık*, 18; Öner, "Kavram", 92.

³⁷ Öner, *Klasik Mantık*, 19.

³⁸ Öner, *Klasik Mantık*, 19-20.

mıyorsa ilintiseldir. “İnsan nâtıktır.” önermesinde ‘nâtık’ kavramı özsel, “insan alaycıdır.” önermesinde ‘alaycı’ kavramı ilintiseldir.³⁹

“Kavramların çeşitli delâletleri” başlığı altında Öner, “nelik-gerçeklik-kimlik” ve “işlem-kaplam” konusuna değinir: Tümel bir kavramın yalnız zihindeki fertleri dikkate alınırsa nelik (mahiyet), zihin dışındaki fertleri dikkate alınırsa gerçeklik (hakikat) denir. Gerçekliği olan bir kavramın delâlet ettiği gerçekliklerden biri belirtilirse, bu gerçekliğe de kimlik (hüviyet) denir.⁴⁰

Bir kavramın içine aldığı fertlerin delâletine kaplam, o fertlerin ortak nitelik, özellik ve karakterlerinin delâletine ise işlem denir. Ali, Ayşe gibi fertler ‘insan’ kavramının kaplamı, duygululuk, hareketlilik, akıllılık gibi bu fertleri insan kılan vasıflar ise bu kavramın işlemidir. Bu iki nitelik birbirine karşıt olarak değişir, yani işlem çoğalınca kaplam azalır, kaplam çoğalınca işlem azalır. Kavak kavramından ağaç kavramına geçerken kaplam artar işlem azalır, aksi yönde ise kaplam azalır işlem artar.⁴¹

1. 2. Kavramlararası İlişkiler

Öner, iki kavram arasında eşitlik, ayrıklık, tam girişimlik ve eksik girişimlik olmak üzere dört türlü ilişki zikreder. İki kavramdan her biri diğerinin bütün fertlerin karşılıyorsa eşitlik (konuşan-gülen), hiçbir ferdini karşılamıyorsa ayrıklık (insan-at) vardır. İki kavramdan yalnız biri diğerinin bütün fertlerini içine alıyorsa tam girişimlik (hayvan-insan), her biri diğerinin bazı fertlerini içine alıyorsa eksik girişimlik (gözlüklü-öğrenci) vardır.⁴²

1. 3. Kavram Tartışması

Hıristiyan Ortaçağında, geniş tartışmalara konu olan kavramların gerçekliği meselesinde ortaya çıkan adcılık, gerçekçilik ve kavramcılık konusunda Öner, özet sayılabilecek bilgi verir: Adcılığa göre genel fikirler yoktur, işaretler ve adlar vardır. Kavramların gerçekliği olamaz. Gerçekçiliğe göre tümeler temsil ettikleri şeylerden ayrı olarak bir gerçekliğe sahiptirler. Kavramcılığa göre tümeler fertlerde mevcut olmakla beraber, zihinde varlıkları vardır. Tümeler bir soyutlama ile zihnin çalışması sonucunda elde edilmişlerdir.⁴³

1. 4. Beş Tümel

Beş tümel; cins, tür (nevi), ayırım, hassa ve ilinti şeklinde sıralanır. Öner, kolayca anlaşılabilmesi için Porphyrios Ağacı denilen şemanın göz önünde bulundurulmasını belirtir. Aristo'nun ve Porphyrios'un tanımlarını zikrettikten sonra çeşitleri ve dereceleri bakımından açıklar.

İslam mantıkçılarının cins ve tür tanımları Öner'e göre daha açıktır: Cins, gerçeklikleri (hakikat) çeşitli olanlardan, bunlar nedir, diye sorulunca verilen cevaptır. Mesela, “insan, at, kuş... nedir?” diye sorulunca

³⁹ Öner, İlim ve Mantık, 20; Öner, *Klasik Mantık*, 20.

⁴⁰ Bkz. Öner, İlim ve Mantık, 20; Öner, *Klasik Mantık*, 20-21; Öner, “Öz ve Varoluş”, 50-51.

⁴¹ Öner, *Klasik Mantık*, 21-22.

⁴² Öner, İlim ve Mantık, 20; Öner, *Klasik Mantık*, 22.

⁴³ Öner, *Klasik Mantık*, 34-35.

verilecek ‘hayvandır’ cevabı bir cinsin ifadesidir. Tür, gerçeklikleri aynı olan birçok şeye bunlar nedir diye sorulunca verilecek cevaptır. Mesela, “Ali, Ahmet, Fatma vs... nedir?” diye sorulunca verilecek ‘insandır’ cevabı bir türün ifadesidir. Ayırım ise, cins içinde türü gösteren karakter veya karakterler toplamıdır. Öner, ayırımın açıklamasında Port-Royal mantığının daha açık olduğunu söyler: Her türün cinsten bulunmayan bazı şeyleri ihtiva etmesi zorunludur. Cinsten farklı olarak her türün ihtiva ettiği birinci vasıf ayırımdır. Her türün kendisine has ayrımları vardır. Mesela, cevher’in iki türü olan cisim (yayılm) ve ruhta (düşünce), cevherde olmayan bir şey bulunmalıdır. İşte bu ayırımdır. Öner’e göre İslam mantıkçılarının hassa ve ilinti tanımları daha açıktır: Hassa, bir türe ait olan sıfatlar; ilinti, çeşitli türlere ait olan sıfatlardır. Mesela, ‘gülmek’ vasfı insan türüne hastır ve insanın hassasıdır; ‘uyumak’ vasfı ise çeşitli türlere aittir ve insanın ilintisidir.⁴⁴ İslam mantıkçıları tarafından beş tümelden ilk üçü (cins, tür, ayırım) özsel tümeller, diğer ikisi (hassa, ilinti) de ilintisel tümeller şeklinde ayrılmıştır.

1. 5. Kategoriler

Kategori, varlığın yahut bir konuya yüklenen yüklemnin çeşitli sınıflarıdır. Öner’e göre kategorilerin sayısı sınırsız olmakla birlikte felsefede daima belli sayıda kategoriden bahsedilmektedir. Aristocu geleneğe uyarak mantıkçıların çoğu bunları en genel kavramlar diye ele almışlardır.⁴⁵

Aristo’ya göre on kategori’yi Öner, şu şekilde açıklar: Cevher; özü ile kaim olan, varlığın devam ettirmek için başka bir şeyi ihtiyacı olmayan şeydir. Nicelik; kaç, nice sorularının cevabıdır. Nitelik; kendisi ile bir şeyin nasıl olduğu söylenen terimdir. Görelilik; bütün varlığı başka şeylere bağlı olandır. Mekân; nerede sorusuna, vakit ise; ne zaman sorusuna cevap olan kategoridir. Durum; bir şeyin bazı kısımlarının diğer kısımlarına veya kendisi dışında bulunan şeylere göre ilinti olan hali iken, sahip olma; bir şeyin başka bir şeye sahip olması ile ona ilinti olan haldir. Etki; bir tesir edicinin diğer bir şeye tesir ettiğinde, tesir ediciye ilinti olan hal iken, edilgi; bir şeyin başka bir şeyle etkilenmesiyle, ona ilinti olan haldir.⁴⁶

Öner’e göre klasik mantıkçılar kategoriler teorisinde Aristo’yu takip etmişlerdir. On kategori gerek Batı ve gerekse İslam dünyasında yazılan mantık kitaplarında aynen kabul edilmiştir.⁴⁷ Öner, düşünce tarihinde, kategoriler meselesinin Aristo’dan farklı şekilde ele alındığını belirterek Kant’ın kategori anlayışını izah eder. Bunun yanı sıra, Yeniçağda kategoriler teorisi olarak, Renouvier ve Hoffding’in adlarını zikreder.⁴⁸

1. 6. Tanım ve Bölme

1.6.1. Tanım

Aristo’ya göre “özün araştırılmasına” ya da “bir kavramın karakteristik işlemini tayin eden zihin işlemlerine” tanım denir. Öner, klasik mantıkçıların tanımı ikiye ayırdıklarını, öze ve ilintiye ait olan tanımı; Batı

⁴⁴ Öner, İlim ve Mantık, 21-24; Öner, *Klasik Mantık*, 24-28.

⁴⁵ Öner, *Klasik Mantık*, 28.

⁴⁶ Öner, *Klasik Mantık*, 29-32.

⁴⁷ Öner, *Klasik Mantık*, 32.

⁴⁸ Öner, *Klasik Mantık*, 32-33.

mantıkçıların “definition” ve “description”; İslam mantıkçıların ise “had” ve “resm” diye adlandırdıklarını belirtir.⁴⁹

İslam mantıkçıları Beş Tümel'i esas olarak tanımın dört şeklini açıklamışlardır: 1-Bir şeyin yakın cinsi ile yakın ayırımından yapılan “hadd-ı tam”. 2-Bir şeyin uzak cinsi ile yakın ayırımından yapılan “hadd-ı nakıs”. 3-Bir şeyin yakın cinsi ile hassasından yapılan “resm-i tam”. 4-Bir şeyin ilintileri ile veya uzak cinsi ile ilintisinden yapılan “resm-i nakıs”.⁵⁰

Öner, tanımlanana göre tanım çeşitleri için gerçek tanım ve adsal tanımdan bahseder: Dışta varlığı bilinen bir neliğin (insan) tanımı “hakiki tanım”; dışta varlığı ile ilgilenmeksizin bir isimden anlaşılan anlamı keşif ve izah etmek (Anka kuşu) ise “adsal tanım”dır.⁵¹

Batı mantıkçıları ile İslam mantıkçıları arasında Öner'e göre, tanımlara verdikleri anlamlardan kaynaklanan anlayış farklılığı söz konusudur.⁵² İslam mantıkçıları ayırmada varlık sahasını; Batı mantıkçıları ise tanımı yapanın tanımı yapılan karşısındaki görüş açısını esas almışlardır.

Öner, beş tümele göre yapılan tanımın üç şartından bahseder: 1-Tanım tam olmalıdır. 2-Bir şeyi kendisinden daha müphem bir şeyle tanımlamamalıdır. 3-Tanımda kısır döngü bulunmamalıdır.⁵³

Her şeyi tanımlamanın mümkün olmadığını söyleyen Öner, tanımı yapılamayanları üç grupta toplar: 1-Tecrübenin doğrudan doğruya verileri tanımlanamaz. 2-Üstün cinsler tanımlanamazlar. 3-Fertlerin tam tanımı yapılamaz.⁵⁴

Tanım konusunun tümellere sıkı sıkıya bağlı olduğunu, tümeller iyi bilinmeden tanımın mahiyetinin anlaşılamayacağını belirten Öner'e göre, bir şeyin tarifini yapabilmek için o şeyin cinsini, ayırımını ve ilintisini bilmek gerekir.⁵⁵

1.6.2. Bölme

Tanımın tamamlayıcısı durumunda olan bölmeyi, “bir bütünün bölümlerine ayrılması” olarak tanımlayan Öner, İslam ve Batı mantıkçılarına göre iki türlü bölmenin bulunduğunu söyler. İslam mantıkçılarına göre “bir tümün elemanlarına bölünmesi” ve “tümelin tikellerine bölümü” olmak üzere iki türlü bölme bulunur. Batı mantıkçıları da “farklı parçalardan yapılmış bütün” ve “müşterek bir terim olan bütün” şeklinde aynı ayırımı yapmışlardır. Birincisinde; suyun, oksijenle hidrojene bölünmesinde olduğu gibi, bölünenle bölümleri birbirinden ayrıdır. İkincisinde ise; çizginin, doğru ve eğri çizgi diye ayrılmasında olduğu gibi, bölünenle bölümleri birbirinden ayrı şeyler değildir.⁵⁶

⁴⁹ Öner, *Klasik Mantık*, 36.

⁵⁰ Öner, *İlim ve Mantık*, 25; Öner, *Klasik Mantık*, 36-37.

⁵¹ Öner, *İlim ve Mantık*, 25; Öner, *Klasik Mantık*, 37-38.

⁵² Öner, *Klasik Mantık*, 40-41.

⁵³ Öner, *İlim ve Mantık*, 25-26; Öner, *Klasik Mantık*, 41.

⁵⁴ Öner, *Klasik Mantık*, 42.

⁵⁵ Öner, *İlim ve Mantık*, 26.

⁵⁶ Öner, *Klasik Mantık*, 43.

Port-Royal mantıkçıları beş tümeli esas olarak bölmenin dört çeşidini açıklamışlardır: 1-Cinsin türlere bölünmesi; 2-Cinsin ayırımlarına bölünmesi; 3-Bir konunun ilintileri ile bölünmesi; 4-Bir ilintinin farklı konulara bölünmesi.⁵⁷

ner bölmenin iki şartından bahseder: 1-Bölme tam olmalıdır. 2-Bölümlerden biri bölünenin aynı veya ona aykırı olmamalıdır.⁵⁸

2. Necati ner'e Göre Klasik Mantıkta nerme

ner, kavramdan sonra hüküm yapısını tahlil eder. nermenin tarifi, yapısı ve çeşitlerini ele alır. Sahip olunan bilgiler temelde bir kavram topluluğudur. Var olan, zihinde temsil edildiği kavramla anlam kazanır. Zihin, kavramlar arasında bağ kurarak hükümler verir. Hükümler arasında bağ kurarak çıkarımlar yapar. Böylece bütün iradî eylemlerini (filleri) bir bilgiye göre yönlendirir. Bir Şeyi seçmek, bir bilgi ve düşünme sonucu ortaya çıkar.⁵⁹

İradî eyleme yön veren bilginin doğru olması ve amaca uygun bulunması ölçüsünde başarı sağlayacağını söyleyerek doğru kavramını açıklar. Ona göre doğru kelimesi "bilgi doğruluğu" ve "biçimsel doğruluk" olmak üzere iki ayrı Şeye delalet etmektedir.

Bilgi doğruluğu içerikle ilgilidir. Bir hüküm ile onun ifade ettiği obje arasındaki uygunluktur ve bir tespit söz konusudur. Diğer bir ifadeyle hükümün delalet ettiği Şeye olan uygunluğudur ki bir var olanın ifadesine delalet eder. Gerek tabiat bilimlerinin gerekse insan ve toplum bilimlerinin doğruları bu tür doğrulardır.⁶⁰

Biçimsel doğruluk içerikle ilgili değildir. Şekil bakımından doğruluktur. Akıl yürütmenin Şekli ile ilgilidir. Kendisini akıl yürütmede gösterir. Bu doğruluk akıl yürütmede basamağı teşkil eden dayanaklar (nermeler) arasındaki tutarlılıktır. Buna "akıl yürütmenin geçerliliği" de denir. Tutarlılık bir basamaklaşmayı ifade eder ve en az iki basamak arasında söz konusudur. Burada söz konusu olan tutarlılık, akıl ve mantık ilkeleri denen ilkelere uygunluk demektir. Başka bir ifade ile dayanaklar arasındaki bağın akla yatkın (uygun) gelmesidir. Akla uygun gelme, akıl ilkelerine ters düşmemektir.⁶¹

2. 1. nermenin tanımı

Önerme, iki veya daha fazla terimle yapılmış, doğru veya yanlış olması gereken bir sözdür. Doğru veya yanlış olması için, bir Şeyi tasdik veya inkâr etmesi gerekir. Dolayısıyla nerme bir hkmdr. ner, "Bir sözdür ki onu söyleyene bu sözünde doğrudur yahut yanlıştır, yani bu sözü gerçeğe uygundur yahut değildir, demek sahih olur." Şeklindeki nerme tanımının hemen bütün kitaplarda yer aldığını belirtir.⁶²

2. 2. Önerme eşitleri

İslam mantıkçılarının ve Klasik Batı mantıkçılarının önermeleri eşitlendirmedeki farklılıklarını ner Şöyle izah eder: İslam mantıkçıları, önermedeki bağ kaldırıldığı zaman, iki tarafın alacağı Őekle göre ner-

⁵⁷ ner, *Klasik Mantık*, 44.

⁵⁸ ner, *Klasik Mantık*, 44.

⁵⁹ ner, *Bilginin Serüveni*, 14.

⁶⁰ Necati ner, "Biçimsel Doğruluk", *Felsefe Yolunda Düşünceler* içinde, haz. Necati ner (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 104.

⁶¹ ner, "Biçimsel Doğruluk", 106.

⁶² ner, *İlim ve Mantık*, 26; ner, *Klasik Mantık*, 45.

meleri yüklemli ve şartlı diye ikiye ayırmışlardır. Eğer iki tarafta tek kavram kalırsa yüklemli, eğer iki tarafta tek kavram değil de birer cümlecik kalırsa buna da şartlı önermeler demişlerdir. Klasik Batı mantıkçıları ise, önermede bulunan hüküm sayısını esas alarak önermeleri basit ve bileşik diye ikiye ayırmışlardır. Eğer önermede, bir konu ve bir yüklem bulunursa basit, birden fazla konu ve birden fazla yüklem bulunursa buna da bileşik önermeler demişlerdir.

Batı mantıkçılarının basit dedikleri önermeler İslam mantıkçılarının yüklemli önermelerine karşılık gelir. İslam mantıkçılarının şartlı dedikleri önermeler ise, Batı mantıkçılarının bileşik dedikleri önermeler içerisinde yer alır.⁶³

2. 3. Yüklemli Önermenin Yapısı ve Çeşitleri

Önerme bir hüküm olduğu için, bir önermede konu (yüklenen/kendisine hükmedilen), yüklem (yüklenen/kendisi ile hükmedilen) ve bir de bu ikisi arasındaki ilişkiyi sağlayan bağ olmak üzere üç kısım vardır.⁶⁴

Öner, konunun niceliğine göre yüklemli önermenin beş çeşidini zikreder: Konusu tekil olan “şahsi (tekil) önerme”; konusu tümel olup konunun özü kastedilmeyerek yalnız ‘unvan-ı mevzu’ üzerine hüküm verilen “tabii önerme”; konunun fertleri nicelik göstermeksizin hüküm verilen “belirsiz önerme”; konunun fertlerinin bir kısmı belirtilen “tikel önerme”; konunun fertlerinin tümü kastedilen “tümel önerme”. Bu beş önerme çeşidinden tabii önerme bilimlerde kullanılmadığı iddiasıyla terk edilmiş, tekil ve belirsiz önermeler ise tümel ve tekile irca edilmiştir.⁶⁵

2. 4. Önermelerin Niteliği

Yüklemli önermeleri nitelikleri yönünden Öner, ikiye ayırır. İki taraf (konu-yüklem) arasında ilişki vuku bulursa olumlu (Hava açıktır), bulmazsa olumsuz (hava açık değildir) olur. Şartlı önermelerin niteliği ise bitişik ve ayrık şartlı önerme olma durumuna göre değişir. Bitişik şartlılarda iki taraf (mukaddem-tali) birbirine yaklaştırılıp aralarında bitişiklik vuku bulursa olumlu (Yağmur yağarsa sokaklar ıslanır), iki tarafın birleşmesi vuku bulmayıp ayrılırsa olumsuz (Yağmur yağarsa sokaklar kuru kalmaz) olur. Ayrık şartlılarda ise iki taraf (mukaddem-tali) arasında ayrılık vuku bulup, bir arada bulunmazlarsa olumlu (Ya gündüz olur veya güneş batmış bulunur), ayrılık vuku bulmazsa olumsuz (Ya güneş doğar veya rüzgâr eser değildir) olur.⁶⁶

Önermelerin nitelikleri ve nicelikleri dikkate alınınca, İslam mantıkçılarının “mahsurat-ı erbaa” dedikleri dört önerme çeşidi ortaya çıkar: Bunlar; tümel olumlu (A), tümel olumsuz (E), tikel olumlu (I) ve tikel olumsuz (O) önermelerdir.⁶⁷

⁶³ Öner, *Klasik Mantık*, 47.

⁶⁴ Öner, *İlim ve Mantık*, 26; Öner, *Klasik Mantık*, 46.

⁶⁵ Öner, *İlim ve Mantık*, 27-28; Öner, *Klasik Mantık*, 50-51.

⁶⁶ Öner, *İlim ve Mantık*, 28-29; Öner, *Klasik Mantık*, 48-49.

⁶⁷ Öner, *Klasik Mantık*, 51-52.

2. 5. Yüklemin Niceliği

Klasik mantıkçılar Öner'e göre, önermenin niceliğinden daima önermenin konusunun niceliğini anlamışlar, belirtilmesinde bir fayda olmadığını gerekçe göstererek yüklem niceliğine önem vermemişlerdir. İslam mantıkçıları da yüklem niceliğinin belirtildiği önermeleri "kazaya-i munharife" yani kural dışı önermeler olarak telakki etmişler ve işlem dışı bırakmışlardır.⁶⁸

Öner, İngiliz mantıkçılarından George Bentham'ın öncülüğü ile Hamilton'un yüklem niceliği problemini işleyip geliştirdiğini söyler: "Bütün insanlar ölümlüdür." demek gerçekte, bütün insanlar bazı ölümlüdür demektir. Zira insandan başka ölümlüler de vardır.⁶⁹

Konunun niceliğine göre önermelerin bölünmesi dörde çıkar: Konusu ve yüklemi tümel; konusu tümel yüklemi tikel; konusu tikel yüklem tümel, konusu ve yüklemi tikel.⁷⁰ Önermelerin olumlu ve olumsuzluğu dikkate alınınca "mahsurat-ı erbaa" denen dört önerme çeşidi sekize çıkar: Konu ve yüklem tümel; konu tümel yüklem tikel; konu tikel yüklem tümel; konu ve yüklem tikel; konunun ve yüklem bütünü dışında; konunun bütünü yüklem bir kısmının dışında; konunun bir kısmı yüklem bütünü dışında; konunun bir kısmı yüklem bir kısmının dışında.⁷¹

2. 6. Konunun Varlık Sahasına Göre Önermeler

İslam mantıkçıları önermeleri, konusu olan kavramın fertlerinin dışarıda varlığının bulunmasına ve bulunmamasına, kavramı yalnız zihinde bulunup dışarıda varlığı düşünülmemesine göre, "dış önermeler, gerçek önermeler ve zihinsel önermeler" diye üç kısma, zihinsel önermeleri de "varsayımlı zihinsel önerme" ile birlikte iki kısma ayırmışlardır.⁷² "Dış önermeler", önermenin konusu olan kavramın fertlerinin dışta varlığı olan ve hükmün dışta var olan bu fertler üzerine verildiği önermelerdir (Her ateş sıcaktır). "Gerçek önermeler", konunun fertlerinin dışarıda varlığı olmayıp da var olması farz edilerek hükmedilen önermelerdir (Anka uçucudur). "Zihinsel önerme", konuyu teşkil eden kavramın delalet ettiği şeyler yalnız zihinde mevcut olan yani dışarıda varlıkları düşünülmemeyen önermelerdir (cins özsel bir tùmeldir). "Varsayımlı zihinsel önerme" önermenin konusu olan kavramın delalet ettiği şeyin zihinde bile varlığı mümkün olmayıp varlığı farz edilerek hükmolunan önermelerdir (zıtların birleşmesi imkânsızdır).⁷³

2. 7. Konu ve Yüklemin Müspet ve Menfi Oluşuna Göre Önermeler

İslam mantıkçıları, önermeyi teşkil eden konu ve yüklem müspet ve menfi oluşlarını dikkate alarak yüklemli önermeyi "muhasala ve madule" diye iki kısma ayırmışlardır. Önermenin konu ve yüklemi müspet ise "muhasala" (insan canlıdır); önermenin konu ve yüklemelerinden biri veya her ikisi menfi ise "madule" (canlı olmayan bilgili olmayandır) olur.⁷⁴

⁶⁸ Öner, *Klasik Mantık*, 52.

⁶⁹ Öner, *Klasik Mantık*, 52-53.

⁷⁰ Öner, *Klasik Mantık*, 53.

⁷¹ Öner, *Klasik Mantık*, 54-55.

⁷² Öner, *Klasik Mantık*, 54-55.

⁷³ Öner, *Klasik Mantık*, 54-55.

⁷⁴ Öner, *Klasik Mantık*, 55-56.

2. 8. Karmaşık Önermeler

Konu ve yüklemine veya her ikisine birden bazı tamamlayıcı fikirler eklenmesiyle karmaşık bir durum gösteren önermelere Batı mantıkçıları karmaşık önermeler⁷⁵ demişlerdir. Öner'e göre bu tip önermeler bileşik önerme değildir. Karmaşık da olsa tek konu ve tek yüklem söz konusudur ve yüklemli önermeler içerisinde bulunmaktadır (Şımarık ve yaramaz çocuklar, onların bu davranışlarından rahatsız olanlarca sevilmezler/ çocuklar sevilmezler).

2. 9. Nedensellik İlişkisi Bakımından Şartlı Önermeler

Şartlı önermeleri nedensellik ilişkisi bakımından iki kısma ayıran Öner, nedensellik ilişkisi olan bitişik şartlı önermelerin "lüzûmiye" (gerekli); ayırık şartlı önermelerin ise "inâdiye" (gerekli) diye isimlendirildiğini, nedensellik ilişkisi bulunmayan bitişik ve ayırık şartlı önermelerin ise "ittifâkiye" (rastlantılı) diye isimlendirildiğini belirtir.⁷⁶ Şartlı önermelerin bu şekilde ayrılması çıkarımlarda sonucun zorunlu veya mümkün olmasını doğrudan ilgilendirmektedir. Bu ayrıma dikkat edilmediği takdirde şartlı önermelerle yapılan kıyasların geçerliliği ve geçersizliği sorunu ortaya çıkacaktır.

2. 10. Doğru Yanlış Değer Çiftine Göre Ayırık Şartlı Önermeler

Öner, ayırık şartlı önermelerin kendisini meydana getiren mukaddem (ön bileşen) ve talinin (ard bileşen) doğru ve yanlış değer çiftine göre, birbiri ile ilişkileri bakımından "hakikiye" (gerçek, asıl), "mâniâtu'l-cem" (birleşmeye engel) ve "mâniâtu'l-hulû" (ayrışmaya engel) diye üçe ayırdıklarını belirtir ve ayrıntılı bir şekilde açıklar.⁷⁷ Batılı mantıkçılar bunlardan yalnızca "hakikiye" türünü dikkate almışlardır.

Hakikiye; mukaddem ile tali arasında, gerek doğruluk ve gerek yanlışlık bakımından aykırılık ile veya bu aykırılığın olumsuz kılınması ile hükmolunan (sayı ya tek olur veya sayı çift olur) önermelerdir. Bu önermelerin ikisi birden doğru veya ikisi birden yanlış olmaz, taraflardan biri doğru ise diğeri yanlış olur.

Mâniâtu'l-cem; mukaddem ile tali arasında yalnız doğrulukları bakımından aykırılık ile veya bu aykırılığın olumsuz kılınması ile hükmolunan önermelerdir. Olumlu önermelerde, doğruluk bakımından iki tarafın aykırılığı ile hükmolunur. Bu önermelerin ikisi birden doğru olamaz, taraflardan biri doğru ise diğeri yanlış olur. Ancak ikisi birden yanlış olabilir. Olumsuz önermelerde ise, yanlışlık bakımından bu aykırılık olumsuz kılınmıştır. Bu önermelerin ikisi birden doğru olabilir. İkisi birden yanlış olamaz.

Mâniâtu'l-hulû; mukaddem ile tali arasında yalnız yanlışlıkları bakımından aykırılık ile veya bu aykırılığın olumsuz kılınması ile hükmolunan önermelerdir. Olumlu önermelerde, yanlışlık bakımından iki tarafın aykırılığı ile hükmolunur. Bu önermelerin ikisi birden yanlış olamaz, taraflardan biri yanlış ise diğeri doğru olur. Ancak iki birden doğru olabilir. Olumsuz önermelerde ise, yanlışlık bakımından bu aykırılık olumsuz kılınmıştır. Bu önermelerin ikisi birden yanlış olabilir. İkisi birden doğru olamaz.

⁷⁵ Öner, *Klasik Mantık*, 56-57.

⁷⁶ Öner, *İlim ve Mantık*, 29; Öner, *Klasik Mantık*, 58-60.

⁷⁷ Öner, *İlim ve Mantık*, 29-30; Öner, *Klasik Mantık*, 60-68.

2. 11. Şartlı Önermelerin Yapısı, Niceliği ve Niteliği

Şartlı önermelerde tarafların her ikisi şartlı veya biri şartlı diğeri yüklemli olabilir. Bu durumda bitişik şartlı için dokuz, ayrıık şartlı için altı değişik önerme türü söz konusu olur.⁷⁸

Öner, yüklemli önermelerin niceliği söz konusu olduğunda, önermenin konusunun kaplamının dikkate alındığını; şartlı önermelerin niceliğinin belirtilmesinde ise zaman faktörünün dâhil olup niceliği tayin ettiğini⁷⁹ söyler. Hüküm bütün zamanlar üzerine olursa tümel (Her ne zaman güneş doğarsa gündüz olur), hüküm belli bir zaman üzerine olursa tekil (Yarın yağmur yağmazsa kıra gideriz), hüküm hiçbir zaman kaydına tabi tutulmaz ise belirsiz önerme (Yağmur yağarsa sokaklar ıslanır) olur.⁸⁰

Şartlı önermelerin tarafları olumlu veya olumsuz olabilir. Tarafların olumlu veya olumsuz oluşlarının önermenin bütününe etkisi yoktur. Şartlı önermelerin olumlu veya olumsuz olma durumu, iki tarafın birbirine yaklaştırma veya uzaklaştırılmasına bağlıdır.⁸¹ Olumlu bir şartlı önermenin tarafları olumsuz (Her ne zaman güneş doğmamış ise gündüz mevcut değildir) olabileceği gibi, olumsuz bir önermenin tarafları olumlu olabilir.

2. 12. Bileşik Önermeler

Öner, İslam mantıkçılarında olduğu gibi önermeleri yüklemli ve şartlı diye iki kısma ayırarak inceledikten sonra, bu taksimin dışında kalan ve şartlı önermeleri ihata eden bileşik önermeleri ele alır. Bileşik önermeleri; bileşikliği açıkça belirtilmiş olanlar, bileşikliği gizli olanlar diye iki kısımda inceler.⁸²

Bileşiklikleri açıkça belirtilmiş olanlar, hem şekil hem de anlam bakımından bileşikliği belli olan önermelerdir. Bunlar, birbirine tasdik ve inkâr bağlacı ile bağlanan, birçok konu ve yüklemden yapılan “bağlantılı önermeler” (Ali ve Ahmet çalışkandır); sebep bildiren bir kelime ile birbirine bağlı iki önermeyi ihtiva eden “nedenli önermeler” (Öğrenciler çalışıyorlar çünkü imtihan var); bazı ilişki ve mukayeseyi ihtiva eden “görelî önermeler” dir (Ahmet Ali'nin babası ise Ali de Ahmet'in oğludur); ‘fakat’, ‘mamafileh’ gibi kelimelerle yapılan “ekli önermeler” (Para malı satın alabilir fakat kalbi alamaz).

Bileşikliği gizli olanlar, şekil bakımından bileşikliği belli olmayıp da anlam bakımından bileşik olan önermelerdir. Bunlar, yüklem yalnız bir konuya hasredildiği, ‘ancak’ ve ‘yalnız’ gibi kelimelerle belirtilen “özgümlü önermeler” (Yalnız Ahmet vazifesini yaptı); konunun bir kısmını çıkararak bütün konu üzerine hüküm verilen “çıkarmalı önermeler” (Eflatuncular hariç, bütün eski felsefe öğretileri Allah'ın cisimsiz olduğunu kabul etmezlerdi); bir karşılaştırma ile fikri ifade eden “karşılaştırmalı önermeler” dir (Bütün kayıpların en büyüğü bir dostun kaybıdır); bir şeyin önceki hali ile sonraki halini belirten “sınırlandırıcı önermeler” (Kırk altı seneden beri fes, Türkiye’de erkekler için başörtüsü olmaktan kaldırıldı).⁸³

⁷⁸ Bkz. Öner, *Klasik Mantık*, 69-71.

⁷⁹ Öner, *İlim ve Mantık*, 30; Öner, *Klasik Mantık*, 68-69.

⁸⁰ Öner, *İlim ve Mantık*, 30; Öner, *Klasik Mantık*, 68-69.

⁸¹ Öner, *Klasik Mantık*, 71-72.

⁸² Öner, *Klasik Mantık*, 72-75.

⁸³ Öner, *Klasik Mantık*, 72-75.

2. 13. Modal Önermeler

Önermelerin modalitesi konusu Öner'e göre Aristo'dan itibaren mantıkçıları meşgul etmekle birlikte mantık kitaplarında incelenmesine diğer konulardan daha az yer verilmiştir. Hatta eserlerin çoğu bu bahse yer bile ayırmamışlardır.⁸⁴ O, bu konuyu oldukça tafsilatlı bir şekilde incelemiştir.

Öner'in ifadesine göre; hareket noktası Aristo almasına rağmen önermelerin modalite bakımından çeşitlendirilmesinde ve modalite anlayışında, Klasik Batı mantıkçıları ile İslam mantıkçıları anlayışı arasında fark olduğu gibi, İslam mantıkçılarının kendi arasında da farklı iki görüş vardır. Mütekaddimin (ilk dönem mantıkçıları) ve müteahhirin (sonraki dönem mantıkçıları) modaliteyi farklı olarak ele almışlardır.⁸⁵

Modal önermeler şöyle tanımlanır: “Bir önermede bazen konu ile yüklem arasındaki nispet bir kayıtlı kayıtlanır. Önermenin doğruluğu o kaydın doğruluğuna bağlıdır. İşte o kayda önermenin modalitesi (ciheti) denir.”⁸⁶ Öner'e göre böyle bir kayıtlama, “çok sayıda modalite” ve “belirli sayıda modalite” olmak üzere ikiye şekilde anlaşılabilir. Konu ile yüklem arasındaki bağ bir değişikliğe tabi tutulduğu için, modal önermede, biri diğeri üzerine verilmiş iki hüküm bulunur. Böylelikle modalite hüküm üzerine verilmiş hüküm diye tanımlanabilir. “Zorunlu olarak ateş sıcaktır.” önermesi, “Ateş sıcaktır” ve “Zorunludur” hükümlerini ihtiva eder.⁸⁷

Aristo, 1-Arı veya basit önerme (Assertorique), 2-Zorunlu önerme (Apodictique) 3-Kontenjan veya mümkün önerme (Problematique) olmak üzere üç önerme türü kabul eder. Aristo'ya göre, zorunlu, “başka türlü olmayan”, kontenjan ise “zorunlu olmayan ve var olmasında imkansızlık olmaksızın varlığı fark edilen”dir.⁸⁸ Öner'in ifadesine göre Aristo'da da modalite bahsi muğlâktır.⁸⁹ Ancak bunu tabii karşılamak gerekir. Zira bu konuyu ilk defa o ele almıştır. Zor olan bir meseleyi bulup ortaya koymaktır. Bir kere mesele ortaya konulduktan sonra, onun üzerine düşünüp işlemek kolay olur.⁹⁰

Klasik Batı mantıkçılarında modal önermeler konusunda ise Öner, şu hususları belirtir: Aristo'nun mantık anlayışını devam ettiren Avrupa mantıkçıları, modal önermeleri karmaşık önermeler arasında zikrederek üzerinde daha fazla durmuşlar ve daha sistemli bir şekilde incelemişlerdir.⁹¹

Ortaçağ Batı mantıkçılarına göre bir önermeyi, “mümkün, kontenjan, imkansız ve zorunlu” olmak dört moddan biri değişikliğe uğratabilir. Modal önerme karmaşık önerme olduğu için, asıl önermeye “dictum”, tali önermeye “modus” derler. “Ateşin sıcak olması zorunludur.” önermesinde “Ateş sıcaktır” asıl önermedir (dictum). “Zorunludur” tali önermedir (modus). Bunların olumlu ve olumsuzluğu dikkate alanınca sekiz, dictum'un da niteliği ele alınınca on altı çeşit ilişki ortaya çıkar.⁹²

⁸⁴ Öner, İlim ve Mantık, 30.

⁸⁵ Öner, *Klasik Mantık*, 75, 81.

⁸⁶ Öner, İlim ve Mantık, 30; Öner, *Klasik Mantık*, 75; Öner, “Klasik Mantıkta Modalite”, 161.

⁸⁷ Öner, *Klasik Mantık*, 75-76, “Klasik Mantıkta Modalite”, 161-162.

⁸⁸ Öner, İlim ve Mantık, 162-163; Öner, *Klasik Mantık*, 76-77.

⁸⁹ Öner, *Klasik Mantık*, 43.

⁹⁰ Öner, “Klasik Mantıkta Modalite”, 166.

⁹¹ Öner, *Klasik Mantık*, 77-78; Öner, “Klasik Mantıkta Modalite”, 166.

⁹² Öner, *Klasik Mantık*, 78-79; Öner, “Klasik Mantıkta Modalite”, 167.

Öner'in ifadesine göre, Kant'ta modalite zihne ait bir fonksiyondur. Hükümün muhtevası ile ilgisi yoktur. Modalite bakımından hükümler; 1-Tasdik veya inkârda, basit bir imkânı ifade eden hükümler (problematique); 2-Gerçeği ifade eden hükümler (assertorique); 3-Zorunluluğu ifade eden hükümler (apodictique) olmak üzere üçe ayrılır. Kant'ın modalite anlayışı eskilerden farklıdır. Kant'ta her hükümün modalitesi vardır.⁹³

Öner, modal önermeler konusunda, İslam mantıkçıları arasında farklılık olduğunu belirtir. Mütekaddimin (ilk dönem mantıkçıları) ve müteahhirin (son dönem mantıkçıları) modaliteyi farklı şekilde incelemiştir.

a-Mütekaddimin, "imkan, imtina ve vücub (zorunluluk)" olmak üzere üç türlü modalite kabul etmiştir.⁹⁴ Zorunluluk; konunun özünden çıkarsa "vücüb-u zâti" (Allah zorunlu olarak vardır), özünden çıkmamışsa "vücüb-u bil'l-gayr" (insan konuşucudur) olarak isimlendirilir. İmkân; yalnız bir taraftan, yani var olma veya yok olma tarafından zorunluluğu olumsuz kılırsa "imkan-ı âmm" (Her ateş sıcaktır); hem var olma hem de yok olma yönünden zorunluluğu olumsuz kılırsa "imkan-ı has" (insan katiptir) olarak isimlendirilir. İmtina (imkânsızlık); özü dış varlığında yokluğunu gerektirme zorunluluğudur.

Bu terimlerden kastedilen anlamı açıklamak için Öner, eski mantık kitaplarında yer alan şu misali zikreder: Ateşin sıcak olması zorunlu, soğuk olması imkânsız, sönmesi mümkündür.⁹⁵ Ona göre, İslam mantıkçıları modaliteyi İbn Sînâ'nın eserlerine dayanarak açıklamışlardır.⁹⁶

b-Müteahhirin, eskilerin üç modalitesine karşılık, "zorunluluk, devam, fiil ve imkan" diye dört modalite kabul eder. Önermeler ihtiva ettikleri hüküm sayısı daha doğrusu, modalite sayısına göre basit ve bileşik diye ikiye ayrılır. Sekizi basit, yedisi bileşik olmak üzere on beş çeşit modal önermeden⁹⁷ bahsedilir.

Öner, önce basit önermelerin farklılaşmasında esas olan dört modalitenin nasıl çeşitlendiğini, sonra da basit önermelerin çeşitlerini örnekleriyle anlatır.⁹⁸ Basit önermeler devam ve zorunluluk modaliteleri ile kayıtlanarak bileşik önermeler elde edilir. Modal önermelerin çeşitlenmesinde zamanın önemli bir rol oynadığını ifade eden Öner, bileşik önermelerin çeşitlerini örnekleriyle açıklar.⁹⁹

2. 14. Önermeler Arası İlişkiler

Öner, önermelerin incelemesinden sonra bu başlık altında, karşı olma (tekabül) ve döndürme (akis) konularının ne olduğunu gösterir. Bu iki konuyu İslam mantıkçıları, iki önermeyi ele alıp birbirleri ile olan ilişkileri bakımından, "ahkâm-ı kazaya" adı altında önermeler bölümünde, Batı mantıkçıları ise, iki yüklemli önerme arasındaki ilişkinin altında bulunan akıl yürütmeyi esas alarak genellikle "vasıtasız akıl yürütme"

⁹³ Öner, *Klasik Mantık*, 80-81; Öner, "Klasik Mantıkta Modalite", 170-172.

⁹⁴ Öner, *Klasik Mantık*, 81; Öner, "Klasik Mantıkta Modalite", 173.

⁹⁵ Öner, *İlim ve Mantık*, 31; Öner, *Klasik Mantık*, 82-83; Öner, "Klasik Mantıkta Modalite", 173-174.

⁹⁶ Öner, *Klasik Mantık*, 83-84; Öner, "Klasik Mantıkta Modalite", 174-175.

⁹⁷ Öner, *İlim ve Mantık*, 31; Öner, *Klasik Mantık*, 84, "Klasik Mantıkta Modalite", 175.

⁹⁸ Bkz. Öner, *İlim ve Mantık*, 31-32; Öner, *Klasik Mantık*, 84-87; 176-178.

⁹⁹ Bkz. Öner, *İlim ve Mantık*, 32-33; Öner, *Klasik Mantık*, 87-90; Öner, "Klasik Mantıkta Modalite", 178-181.

başlığı altında akıl yürütme bölümünde incelerler.¹⁰⁰ O, bu konuyu İslam mantıkçılarında olduğu gibi önermeler bölümünde ele alır.

2.14.1. Karşı Olma

Aynı terimlerden yapılmış iki önerme, ya nicelik, ya nitelik ya da hem nicelik hem de nitelik bakımından farklı iseler, bu iki önerme arasında karşı olma (karşıt, alt karşıt, altık, çelişik) vardır.

Konu ve yüklemi aynı olan, nitelik bakımından farklı olan iki tümel önerme karşıttır. Bunlardan biri doğru ise diğeri yanlıştır. Fakat biri yanlıştır ise diğeri doğru veya yanlıştır olabilir.

Konu ve yüklemi aynı olan, nitelik bakımından farklı olan iki tikel önerme alt karşıttır. Bunlardan biri yanlıştır ise diğeri doğrudur. Fakat biri doğru ise diğeri doğru veya yanlıştır olabilir.

Konu ve yüklemi aynı olan, nitelik bakımından aynı, nicelik bakımından farklı iki önerme altıktır. Tümel doğru ise tikeller de doğru olur. Tümel yanlıştır ise tikeller bazen doğru bazen yanlıştır olur. Tikeller doğru ise, tümel doğru veya yanlıştır olabilir. Tikeller yanlıştır ise, tümel de yanlıştır.

Konu ve yüklemi aynı olan, nitelik ve nicelik bakımından farklı iki önerme çelişiktir. Bu önermelerden biri doğru ise, zorunlu olarak diğeri yanlıştır.¹⁰¹

2.14.2. Döndürme

Döndürme, önermenin niteliğini bozmadan, yüklemine konu, konusunu yüklem yapmaktır. İslam mantıkçılarına göre düz döndürme ve ters döndürme diye iki türlü döndürme vardır.¹⁰² Öner, bu iki döndürme çeşidini tanıtır ve bunlarda döndürmenin nasıl yapılacağını anlatır.

Düz döndürme, bir önermenin olumlu ve olumsuzluğuna, doğru ve yanlışlığına dokunmadan, yüklemine konu, konusu yüklem yapmaktır. Düz döndürmede; tümel olumlunun niceliği değişir tikel olumlu olur, tikel olumsuzun ise düz döndürmesi olmaz. Tikel olumlu ve tümel olumsuzun düz döndürmeleri ise kendileriyle aynı olur.¹⁰³

Öner, düz döndürmenin Batı mantıkçılarına göre iki mantık aksiyomuna dayandığını söyler: 1-Olumlu önermelerde yüklem, kaplamının bir kısmı ile alınmıştır. "Her insan ölümlüdür." önermesi, insanın bazı ölümlülerden olduğuna işaret eder. 2-Olumsuz önermelerde yüklem bütün kaplamı ile alınmış, konu yüklem kaplamının dışında bırakılmıştır. "İnsan bir sürüngen değildir." önermesi, insanı sürüngenler sınıfının dışında bırakır.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Öner, *Klasik Mantık*, 90-91.

¹⁰¹ Öner, *Klasik Mantık*, 91-94.

¹⁰² Öner, *Klasik Mantık*, 95.

¹⁰³ Öner, *İlim ve Mantık*, 34; Öner, *Klasik Mantık*, 95-96.

¹⁰⁴ Öner, *Klasik Mantık*, 96.

Hamilton, yüklem niceliğini ele alış tarzı ile klasik mantıktaki bu iki aksiyoma karşı çıkmıştır. Hamilton'dan sonra gelenlerin ona karşı çıkararak klasik mantık yolunu takip ettiklerini belirten Öner, Hamilton'a yapılan itirazları özetler.¹⁰⁵

Ters döndürme, bir önermenin olumlu veya olumsuzluğuna, doğru ve yanlışlığına dokunmadan konusunun çelişğini yüklem; yüklem çelişğini konu yapmaktır. Ters döndürmede olumlular düz döndürmedeki olumsuzlar, olumsuzlar ise düz döndürmedeki olumlular gibidir. Ters döndürmede; tümel olumsuzun niceliği değişir tikel olumsuz olur, tikel olumlunun ise düz döndürmesi olmaz. Tikel olumsuz ve tümel olumlu düz döndürmeleri ise kendileriyle aynı olur.¹⁰⁶

Önermelerin döndürülmesi hususunda buraya kadar ele alınanlar yüklemli önermelerle ilgilidir. Öner, İslam mantıkçılarının şartlı önermelerin döndürülebileceğini düşündüklerini belirtir. Ancak bunlardan yalnız bitişik şartlı önermelerin döndürmesi yapılır. Rastlantılı olan bitişik şartlı ile ayırık şartlı önermelerin döndürülmesine itibar edilmez.¹⁰⁷

İslam mantıkçılarının modaliteli önermelerin döndürülmesi üzerinde de durduklarını söyleyen Öner, olumlu ve olumsuzluklarına göre döndürmeleri değişen çok tanınmış on üç modal önermenin döndürmesinden bahsedildiğini belirtir.¹⁰⁸

Sonuç

Bütün hayatını felsefe ve mantık araştırmalarına ve bu disiplinlerin öğrenimine adan Prof. Dr. Necati Öner (1927-2019), mantık alanı ile ilgili üzerinde durulması ve incelenmesi gereken **önemli** eserler ortaya koymuştur.

Necati Öner, mantık alanında kaleme aldığı eserlerde hem araştırma kaygısını hem de pedagojik gayeleri ön planda tutmuş, mantık konularını ele alırken teferruatta kaybolmamış, konuyu gayet sade bir dille izah etmiştir. Tekrarlar olmakla birlikte konuyla ilgili kuralları sıralamış, klasik mantık kitaplarında sıkça rastlanmayan hususları da işlemiştir.

Cumhuriyet dönemi felsefe ve mantık eğitiminde önemli izleri mevcut olan Öner, bu dönemde, felsefi düşüncenin ve kültürün akademik seviyede gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.

Geleneksel tarzda yazılmış Türkçe mantık kitaplarının en mükemmeli olarak kabul ettiği Ahmet Cevdet (Paşa)'nın *Mi'yâr-ı Sedat* adlı eserinin eşdeğeri, Necati Öner'in kendisinin Latin harfleri ile Türkçe olarak yazmış olduğu *Klasik Mantık* (1970) adlı kitabıdır. İlgili bütün bölümlerde ders kitabı olarak okutulan bu kitaba atıfta bulunmayan Türkçe olarak yazılmış Klasik Mantık kitabına rastlamak nerdeyse mümkün değildir.

Necati Öner, esasını Aristo mantığının teşkil ettiği, Fârâbî ve İbn Sînâ geleneğine uygun olarak yazılmış mantık kitaplarının konuları ele alış ve işleyiş tarzlarını esas almış, öncelikle, Ahmet Cevdet Paşa'nın *Mi'yâr-ı*

¹⁰⁵ Öner, *Klasik Mantık*, 97-99.

¹⁰⁶ Öner, *İlim ve Mantık*, 34; Öner, *Klasik Mantık*, 99-100.

¹⁰⁷ Öner, *Klasik Mantık*, 100.

¹⁰⁸ Öner, *Klasik Mantık*, 101-103.

Sedat adlı eserini göz önünde bulundurmuş, diğer kitaplarda görülen küçük farkları da yeri gelince göstermiştir. İslam mantıkçılarının konuyla ilgili açıklamalarını ifade ederken, mütekaddimin (ilk dönem) ile müteahhirin (sonraki dönem) mantıkçıları arasındaki benzer ve farklı görüşleri de aktarmıştır. Öte yandan, Batı klasik mantıkçılarının düşüncelerini de ele alarak, mantık konularını karşılaştırmalı bir şekilde anlatmaya çalışmıştır.

Öner, önermeler konusunu incelemeyen önce, mantığı temellendirme gayesi ile kavram incelemesi yapar. Kavramın tanımı ve çeşitleri, delâlet, beş tümel ve kategori konularını inceler. Öner'e göre klasik mantık bir kavram mantığıdır ve çatının kurulabilmesi için temelin tespit edilmesi gerekir.

Öner, kavramdan sonra hüküm yapısını tahlil eder. Önermenin tanımı ve çeşitleri, önermeler arası ilişkiler ve döndürme konularını araştırır. Sahip olunan bilgiler temelde bir kavram topluluğudur. Var olan, zihinde temsil edildiği kavramla anlam kazanır. Zihin, kavramlar arasında bağ kurarak hükümler verir. Hükümler arasında bağ kurarak çıkarımlar yapar.

Mantık terimlerinin, dil kurallarına uygun olarak Türkçeleştirilmesi taraftarı olan Necati Öner, mümkün olduğu ölçüde Türkçe terim kullanmağa çalışmış, bununla birlikte Türkçeleştirmede keyfilikten, aşırı davranışlardan uzak durmuştur.

Öner'e göre klasik mantık bir kavram mantığıdır. Bu nedenle temelinin iyi tespit edilmesi gerekir. O, kavram “var olan hakkında verilen hükümler yığını”, hüküm de “kavramlar arasında bağ kurmak” olduğuna göre hangisi hangisinden çıkmaktadır? sorusunu sorar ve bilgi felsefesinin bir problemine işaret eder.

Kavramın “maddî veya manevî var olana delalet eden kavram” şeklindeki ayırımı ile var olan kavramının “yaratılan ve yaratılan varlık” şeklindeki ayırımı Öner'e özgüdür.

Öner; var olanın bütününe delâlet eden kavramlara birincisel, var olanın bir haline delâlet eden kavramlara da ikincisel kavramlar diyerek diğer mantık kitaplarında rastlanmayan bir ayırım yapar ve şu soruyu sorar: “Kavramın içeriğinin değişmesi var olana mı yoksa onu elde eden insana mı tâbidir?” Eğer var olan hep aynı kalıyorsa kavramın içeriğinin değişmesinde var olanın rolü olmaz. Eğer var olan değişiyorsa ona paralel olarak kavramın da değişmesi tabiidir.

Öner'e göre insanın bilme gücü ve bilmeye yöneliş tarzı aynı olmadığı için kavramın içeriğinin değişmesinin asıl sebebi, var olanın bilgisini elde eden insanın tabiatında aranmalıdır. O, kavramın açıklığının bireylere göre farklı olmasının sebeplerini zihniyet farklılıklarının temelinde bulunan “alış gücü” ile açıklar ki bu, “bilgi edinirken bilgi edinene düşen pay”dır. Ona göre insan eksik bir varlık olduğu için mutlak bir bilgiye erişemez. Var olana tedricen nüfuz eder. İnsan bilgisi sürekli değişir ve gelişir. Bu da kavramların açıklığının değişmesine sebep olur.

Öner'in, aşkın varlık kavramları ile matematiksel kavramlar hakkındaki açıklamasına da diğer mantık kitaplarında rastlanmaz. Zaman ve mekân içinde olmayan ve zihin dışında gerçeklikleri olan aşkın varlık kavramları soyut ve gerçektir. Maddî varlıkların ilişkilerinin zihinsel formlarını ifade eden ve kâğıt üzerinde veya yazı tahtasında somutlaştırılabilen matematiksel kavramlar ise için gerçek ve somuttur. Aşkın varlık

kavramları insan zihninin kendi gücü ile elde edilemez. İnsanın bu âlemle ilgili bilgisi ancak, aşkın bir varlık tarafından vahiyle kazandırılabilir. Bu ise iman konusu olur ve din alanına girer.

Öner, bütün iradî eylemlerin/fillerin bir bilgiye göre yönlendirildiğini, bir şeyi seçmenin, bir bilgi ve düşünme sonucu ortaya çıktığını, iradi eyleme yön veren bilginin ise doğru olması ve amaca uygun bulunması ölçüsünde başarı sağlayacağını söyler.

Mantık kitaplarında incelenmesine diğer konulardan daha az yer verilen “önergelerin modalitesi” konusunu Öner oldukça tafsilatlı bir şekilde inceler. Karşı olma (tekabül) ve döndürme (akıs) konularını ise İslam mantıkçılarında olduğu gibi önergeler bölümünde ele alır.

Kaynakça

- Bolay, S. Hayri. “Necati Öner’in Başlıca Fikirleri”. *Görüşler* içinde, haz. Necati Öner, 12-74. Ankara: Beyaz Kule Yayınları, 2009.
- Öner, Necati. *Tanzimat’tan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık*. Ankara: AÜİF Yayınları, 1967.
- Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: AÜİF Yayınları, 1991.
- Öner, Necati. “Biçimsel Doğruluk”. *Felsefe Yolunda Düşünceler* içinde, haz. Necati Öner, 103-110. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Öner, Necati. “İnsanda Öz ve Varoluş”. *Felsefe Yolunda Düşünceler* içinde, haz. Necati Öner, 50-65. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Öner, Necati. “Kavram”. *Felsefe Yolunda Düşünceler* içinde, haz. Necati Öner, 91-96. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Öner, Necati. “Klasik Mantıkta Modalite”. *Felsefe Yolunda Düşünceler* içinde, haz. Necati Öner, 161-182. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Öner, Necati. “Mantıkçı Baba-Oğul Ahmet Cevdet, Ali Sedat”. *Felsefe Yolunda Düşünceler* içinde, haz. Necati Öner, 130-160. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Öner, Necati. “Mantık Ders Kitabının Eleştirilerine Cevap”. *Görüşler* içinde, haz. Necati Öner, 187-194. Ankara: Beyaz Kule Yayınları, 2009.
- Öner, Necati. “Türkiye’de Mantık Çalışmaları”. *Felsefe Yolunda Düşünceler* içinde, haz. Necati Öner, 118-129. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Öner, Necati. *Bilginin Serüveni*. Ankara: Vadi Yayınları, 2005.